

מייסדים, ממסדיים, ממסדים ומבשרים: נרטולוגיה במבחן הזמן

יהודה שנהב־שהרבני*

לא בכל יום, וגם לא בכל דור, לוקח על עצמו חוקר בכיר לשרטט את מהלכה, גבולותיה ואפשרויותיה של הדיסציפלינה האקדמית שהוא חבר בה. זהו פרויקט נדיר גם במונחים השוואתיים ואני יכול לחשוב רק על מעט ספרים דומים בסוציולוגיה האמריקנית, הבריטית או במקומות אחרים (Abrams, 1968; Calhoun, 2007; Curtis & Petras, 1972; Hasley, 2004; Rinzivillo, 2019). אפשר להניח שתחלופנה עוד שנים רבות עד שיועמד פרויקט בסדר גודל דומה על הסוציולוגיה בישראל, דבר המבטיח לספר תוחלת חיי מדף ארוכה. אחרי ככלות הכול, אורי רם לא כתב אותו במשיכת קולמוס אחת. זהו פרויקט מתמשך שמתחיל כבר מן הדיסרטציה שלו בניו סקול לפני יותר משלושים שנה, ושבא לידי ביטוי בגלגולים שונים שלו במהלך השנים (רם, 2006; Ram, 1992, 2005; ועוד).

בספר שלפנינו אורי רם בוחן את התנאים והנסיבות הפוליטיות והתרבותיות שהולידו את "הסוציולוגיה הישראלית" כשדה ידע מובחן. הוא פורש את הרעיונות שעיצבו את הדמיון של הפועלים בשדה הסוציולוגיה, ומציג את המופעים של אותו דמיון בפרישה על פני זמן. לספר ארבעה שערים כרונולוגיים ובכל אחד מהם אורי עוקב אחר הסוכנים ההיסטוריים שמקדמים את עלילת הסוציולוגיה: המבשרים (1882-1948), המייסדים (1948-1977), המבקרים (1977-1993) והפוסט־יים (1993-2018). בכל שער אפשר למצוא חלוקה לקהילות אפיסטמיות ספציפיות יותר שהופכות את השדה לדינמי, גנרטיבי וקונפליקטואלי. למרות כובד משקלו האנציקלופדי של הספר והידע הרב האצור בו, הקריאה זורמת, מהנה ושוטפת.

הספר ממקם את אורי רם כנרטולוג החשוב ביותר של הסוציולוגיה בישראל, שכן הוא משמש כמוציא והמביא של הדיסציפלינה וגיבוריה. במהלך שאפשר לכנותו ממזרי אורי משמש בעת ובעונה אחת גם מחברו של הסיפור וגם דמות בעלילה. מהלך דומה הוא עשה בתחילת שנות התשעים כשפרסם את הקובץ החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, שבו העמיד במרכזו של יוכוח ההיסטוריונים חלופה של "סוציולוגים חדשים", הגדיר את מעמדם, ובאותה הזדמנות טבע את המושג "פוסט־ציונות" ("לקראת סוציולוגיה פוסט־ציונית", עמ' 32) שהביא לפולמוס גדול באותה העת (רם, 1993). זה היה מהלך פורץ דרך מכיוון שהציע פרשנות סוציולוגית ליוכוח ההיסטוריונים עצמו וטען שהוא אינו נסוב בהכרח על העבר אלא על מחלוקות בהווה, ובעיקר על מחלוקות לגבי הזהות הלאומית שהתגלעו בשנות התשעים. אני זוכר את ההתרגשות שאחזה בי כאשר לימדתי את הספר פורץ הדרך ההוא בקורסים שלי על החברה בישראל. היו אלה הימים הראשונים לאחר

* פרופ' יהודה שנהב־שהרבני, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

הפצעת הסכמי אוסלו, ורם תלה את פרסום הספר בצורך לקביעת סדר יום חדש לאחר ההכרה ההיסטורית בין ישראל לתנועה הלאומית הפלסטינית.¹

כמו כל מפעל אינטלקטואלי נועז ורחב יריעה, גם מפעל הספר הסוציולוגיה הישראלית: היסטוריה רעיונית, 1882-2018 מעמיד את עצמו מטבע הדברים לביקורת ולפולמוס. כאשר קראתי את הספר חשבתי במיוחד על עבודת הגבול של אורי בסימון שדה הסוציולוגיה הישראלית ("עניינו של ספר זה הוא ההיסטוריה הרעיונית של הסוציולוגיה הישראלית שנכתבה על אודות ישראל [בדרך כלל] ובידי ישראלים [...]"), עמ' 9). אפשר לשאול למשל מדוע הספר כולל רק טקסטים שנכתבו בעברית ומתעלם מטקסטים שנכתבו על ידי סוציולוגים ישראלים בערבית (המילה "ערבית" אינה מופיעה באינדקס). או מדוע החליט רם להשאיר מחוץ לשדה את האנתרופולוגיה, תאומתה של הסוציולוגיה, במיוחד לאחר שההבדלים ההיסטוריים ביניהם התטשטשו. אורי מודע לביקורת הזאת, וניכר שזוהי תוצאה של החלטות מתודולוגיות ותאורטיות מושכלות שקיבל במודע. כדי לעמוד על מקורן של החלטות אלו אני ממליץ לקרוא את הסוציולוגיה ביוגרפיה שאורי כתב לאחרונה (בעקבות הסקיצה לאנליזה עצמית של פייר בורדייה; ראו בורדייה, 2007). הסוציולוגיה ביוגרפיה הזאת משלימה את הספר שלפנינו ומשקפת את תנאי הפתיחה שלו. אורי מעיד על כך בעצמו: "זהו ספר שמבוסס על עיון ועל פרשנות מקצועיים למהדרין; עם זאת הוא מביא לידי ביטוי את התעניינותי ואת התנסותי האישית בתחום – ובמובן זה זהו גם ספר אישי מאוד" (עמ' 19).

אורי מגדיר בעיקר שלושה מקורות תאורטיים לפרויקט הסוציולוגי שלו, המשקפים את המוסדות שבהם למד: הסוציולוגיה המרקסיסטית (מן הלימודים באוניברסיטת חיפה), היסטוריה חברתית (אוניברסיטת תל אביב ואסקס באנגליה) ותאוריה ביקורתית (הניו סקול בניו יורק). אין תמה אפוא שהוא מנסח את הסוציולוגיה כהיסטוריה, ולא רק כאוסף של אשכולות תאורטיים או פרדיגמות מתחרות שעומדות זו לצד זו ללא ממד טמפורלי. יותר מכך, נדמה לי שבספר הזה אורי מבקש להתגבר על חוסר הנחת שלו (ושל כולנו) מן הפילוסופיה הקאנטיאנית המעוגנת בלב הסוציולוגיה באמצעות הפילוסופיה של ההיסטוריה. הוא אינו מתחייב לכך במפורש, אולם ניכרת בו ההשראה של הגל, אם לא באופן ישיר אזי באמצעות "מייפי כוח" של הגל כמו מרקס, אי. פי. תומסון, אריק הובסבאום, הרברט מרקוזה, יורגן הברמאס והוגים אחרים שהשפיעו עליו. יש להזכיר שהסוציולוגיה הקלאסית היא קנטיאנית בכך שהיא מבוססת על שימוש אפרירי בקטגוריות תאורטיות, על פיצול תהומי בין סובייקט ואובייקט או בין תאוריה ופרקטיקה, ועל טשטוש הציר הטמפורלי לטובת מבנים סטרוקטורליסטיים. הגל לא שעה לאזהרתו של קאנט שלא לעבור את גבולות ההכרה ולהשאיר את "הדבר כשלעצמו". הוא ניסח פילוסופיה טוטלית של ההיסטוריה, שלפיה ידע מושג על ידי תודעה שמודעת לעצמה, או שמתודעת לעצמה בתהליך היסטורי. בהקשר זה חבל שאורי הקצה מקום שולי לפוליטיקה הזהויות – למשל המזרחית, הפמיניסטית והפוסט-חילונית – המניעה תהליכים דומים של תודעה עצמית.

1 בדיעבד אני חושב שזו הייתה אשליה שכולנו נעטפנו בה ושגרמה לנו להניח הנחות מדומות על הכיוון שאליו לוקח אותנו סדר יום חדש. בסופו של דבר הסכמי אוסלו לא רק קיבעו את הסדר הקולוניאלי, אלא גם העצימו אותו והקחו את עוצמת המחשבה הביקורתית. האשליה הזאת הייתה גם מנת חלקו של כתב העת תיאוריה וביקורת, שהייתה באותה עת שותף לעריכתו.

מכל מקום, הסוציולוגיה של אורי רם היא במודע תהליך היסטורי ולא מימיזיס או שיקוף ישיר של טבע החברה ("הסוציולוגיה משקפת את סביבתה ואת זמנה ומגיבה עליהם, אך לא תמיד ישירות וחד משמעית", עמ' 10). יתר על כן, ההתקדמות בעלילה מבוססת במידה רבה על מערך של שלילות דיאלקטיות עם סינתזות ארעיות ("חלקו האחרון [...] עוסק בהתקרבות סמויה ושקטה בין הזמנים המנוגדים", עמ' 17; [...] גישת השסעים לגוניה [...] שימושה גשר בין הסוציולוגיה הממסדית והביקורתיות [...]", עמ' 249). כדאי לשים לב במיוחד למתח (הדיאלקטי) שבין הניתוח ההיסטורי והקטגוריות שאורי בוחר על מנת למיין ולקטלג את האסכולות השונות. אלה הם תמיד סוכנים דינמיים פועלים ולא שמות עצם: מייסדים, ממסדיים, ממסדים, משוסעים, מבשרים וכדומה. בכל אחד מן המקרים הללו הוא מאתר את הסוכנים והנשאים של פרדיגמות המחקר השונות.

כך למשל, כאשר הוא עוסק במבשרים מגלה לנו אורי שמות לא ידועים לרוב הסוציולוגים, כמו אלפרד בונה, פרנץ אופנהיימר וזיגפריד לנדסהוט, שהיה תלמידם של אלפרד ובר, קרל יספרס ואדמונד הוסרל. אורי יהיה הראשון שיסכים שהכתרת האנשים הללו כמבשרים נקבעת בדיעבד, רק בנקודה שבה הנרטולוג מחליט לשים נקודה סופית. משום כך דינם של המבשרים הוא תמיד להיות מבשרים, כאילו לא הם בישרו את העתיד אלא העתיד הוא שבישר אותם. כמו שכתב בורחס על קפקא: "אלמלא כתב קפקא את כתביו לא היה איש מגלה בהם את הייחוד הזה. למען האמת, הוא לא היה קיים כלל [...] עובדה היא שכל סופר יוצר את המבשרים שלו" (בורחס, 1976, עמ' 156-159). מטבע הדברים, ברבות הימים יבוא מי שיבוא ויבקש לכתוב את המשכו של הסיפור ולהציג פרקים חדשים בהתפתחות ההיסטוריה הרעיונית של הסוציולוגיה. הפרקים העתידיים הללו עשויים לשנות, במבט לאחור, את נקודת ההתחלה שאורי בחר בה ולהסיט את העלילה לאפיקים אחרים.

כך או כך, הספר הזה הוא מתנה גדולה, תשורה בין־דורית של אורי רם לסוציולוגים ולסוציולוגיה, ועל כך מגיעה לו תודה עמוקה. אין לי ספק שימצא את מקומו כספר חובה בתכניו הלימודיים וגם כמדריך בתהליך החניכה של מי שנכנסו זה עתה בשערי הסוציולוגיה.

מקורות

- בורדייה, פייר. (2007). *סקיצה לאנליזה עצמית* (בתרגום נעם ברוך). הקיבוץ המאוחד.
- בורחס, חורחה לואיס. (1976). קפקא ומבשריו. בתוך חורחה לואיס בורחס (עורך), *גן השבילים המתפצלים* (בתרגום יורם ברונובסקי). הקיבוץ המאוחד.
- רם, אורי (עורך). (1993). *החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים*. ברירות.
- רם, אורי. (2006). *הזמן של הפוסט*. רסלינג.
- Abrams, Philip. (1968). *The origins of British sociology*. University of Chicago Press.
- Calhoun, Craig (Ed.). (2007). *Sociology in America: The ASA centennial history*. University of Chicago Press.
- Curtis, James E., & John W. Petras. (1972). The sociology of sociology: Some lines of inquiry in the study of the discipline. *The Sociological Quarterly*, 13(2), pp. 197–209.

- Halsey, A. H. (2004). *A history of sociology in Britain: Science, literature, and society*. Oxford University Press.
- Ram, Uri. (1992). *The Israeli sociological imagination* [Unpublished doctoral dissertation, The New School].
- Ram, Uri. (2005). *The changing agenda of Israeli sociology: Theory, ideology and identity*. State University of New York Press.
- Rinzivillo, Guglielmo. (2019). *A modern history of sociology in Italy and the various patterns of its epistemological development*. Nova Science Publishers.